

עבודת גמר בהיסטוריה

בעבודת הגמר בהיסטוריה ניתן לעסוק בנושאים מגוונים ועוסקות בתקופות שונות. ייחודה של עבודת הגמר בהיסטוריה הוא בכך, שבמהלך כתיבתה רוכש התלמיד כלים לכתיבה עיונית.

עבודת הגמר בהיסטוריה היא עבודה עיונית, שבמסגרתה יעסוק התלמיד בסוגיה לפי בחירתו מתחום דעת זה. היא צריכה להיכתב לפי כללי העבודה וההכנה שנקבעו על-ידי הפיקוח על עבודות הגמר במשרד החינוך.

יש מאפיינים אחדים לעבודת גמר בהיסטוריה אותם יש לכלול בעבודה, ושצריכים לבוא לידי ביטוי גם בהצעת העבודה.

תלמיד המבקש שעבודת הגמר שלו תוכר כעבודה צמודה בהיסטוריה, הממירה בחינת בגרות במקצוע זה, חייב להקפיד על בחירת נושא ודרכי עבודה התואמים תחום דעת זה. בכל מקרה אחר היא תחשב כעבודה בלתי צמודה, והתלמיד לא יוכל להמירה בבחינת הבגרות בהיסטוריה.

הנחיות לכתיבת עבודת חקר בהיסטוריה

עבודת חקר בהיסטוריה היא עבודה המגדירה שאלת חקר היסטורית, והנכתבת לאורה של שאלה זו. היא בודקת את השאלה באמצעי המחקר ההיסטוריים המקובלים. עבודת החקר מתבצעת באופן עצמאי על ידי התלמיד, בהדרכה של מנחה בעל הכשרה היסטורית. במהלך העבודה לומד התלמיד להפיק את המרב מהמידע הרב והמגוון הקיים היום בערוצי המידע השונים (לרבות ערוצים אלקטרוניים, ואף בשפות שונות). התוצר הסופי של העבודה הוא מסמך כתוב, המציג שאלת מחקר ומסקנות לאחר בדיקתה. לכן, הכנת עבודת חקר בהיסטוריה מסייעת לתלמיד לפתח ראייה היסטורית ולהפנים תפיסת מחקר ממוקדת ומאירה יותר מאשר בדרכי הלימוד הרגילות.

מהותו של כל מחקר היסטורי הוא בהגדרה ממוקדת וברורה של שאלת חקר, שבאמצעותה ולאורה, ניתן לערוך מחקר היסטורי. המידע ההיסטורי הוא רב, לכן, הכנת עבודת חקר בהיסטוריה מאפשרת לימוד טוב תוך בחירה וברירה של מידע והפקת המרב מן המידע הממוקד והרלוונטי. מגוון הנושאים הרחב שמציע מדע ההיסטוריה מאפשר לתלמידים רבים למצוא ביטוי אישי, בהתאם לנושא שקרוב לליבם. מאחר שאין אחד יכול לשלוט במגוון נושאים כה רחב, הוא מהווה מדריך ומכוון לדיסציפלינה ולשיטות עבודה, יותר מאשר "מעביר חומר".

ההנחיות המובאות כאן נועדו לכוון ולהקל על התלמידים הבוחרים לכתוב עבודת חקר בתחום ההיסטוריה. ההנחיות אינן כלליות, אלא בבחינת בהדרכה ברורה, כיצד יש לגשת לעבודת חקר בהיסטוריה, ומהם הכללים עליהם יש להקפיד ועליהם לעמוד כדי שעבודת החקר תשיג את מטרתה.

שאלת החקר

המאפיין את "מבנה הדעת" של "המקצוע היסטוריה" הוא הניסיון לשחזר תופעות מהעבר ולתת הסברים לשינויים שקרו בהווה ובתודעה האנושית, כפי שבאו לידי ביטוי בזמן ובמקום מוגדרים, ולהשפעות ולהשלכות של שינויים אלו, בטווחי זמן שונים. כל שאלת חקר צריכה להיות מנוסחת. לפני שניגשים לניסוח ומיקוד שאלת החקר, על התלמיד לבחור נושא. במהלך של בחירת הנושא יש מיקוד הדרגתי. התלמיד בוחר לעסוק בהיסטוריה.

הוא בוחר את תחום הזמן הכולל: היסטוריה מודרנית, היסטוריה עתיקה, תקופת השואה, גילוי אמריקה, היסטוריה צבאית.

יש צורך להתמקד בפרשייה היסטורית אחת.

דוגמאות לנושאים לעבודת חקר:

הצהרת כורש ושיבת ציון

מבנה החברה היהודית בשלטון החשמונאים

הופעתם של מוחמד והאיסלם

ויליאם הכובש והשתלטות הנורמנים על אנגליה

שחרור העבדים בארה"ב

החיים בגיטו ורשה

המחתרות בארץ ישראל

מלחמת העצמאות של ישראל

מלחמת ויאטנם

מלחמת לבנון

לאחר שנבחר הנושא הנחקר, יש לנסח את שאלת המחקר.

את שאלת המחקר ניתן להגדיר גם בנוסחה, כגון:

"התהליך, X, במהלך השנים Y עד Z, במקום E - סיבות, או מאפיינים, או השלכות."

התהליך - X הגדרה לתהליך היסטורי נמצאת בפתיחת המסמך. הדוגמאות שיובאו בהמשך יבהירו זאת טוב באופן ברור.

במהלך השנים Y עד Z: עבודת חקר צריכה להיות מוגבלת בזמן (מוגדר מאירוע עד אירוע, שהסתיים בעבר).

יש לשים לב שהתקופה לא תהיה ארוכה מדי, כך שתלמיד המכין עבודת חקר יוכל להתמודד איתה.

בעת המודרנית, עדיף לבחור תקופה של עשורים אחדים. בעת העתיקה (ובוודאי בפרה-היסטוריה), ולעיתים גם בימי הביניים, ניתן להרחיב את מימד הזמן, ולחקור התפתחות במאות שנים.

הגדרת הזמן היא ע"פ דעתו של המנחה, ומשתנה בהתאם לתחום החקר בו עוסקים. אך יש להיזהר מהתפרסות לא ממוקדת.

בעבודת השוואה - ישנה אפשרות להשוות א התקופה ביותר ממקום אחד, או, להשוות בין שתי תקופות שונות: ההשוואה תהיה בין שתי תקופות זמן מוגדרות - למשל, שנות ה-20 של המאה ה-19 מול שנות ה-80 של המאה ה-19.

בעבודה בהיסטוריה עוסקים באירוע שהסתיים בעבר.

אין אפשרות לחקור תופעות עכשוויות, או תופעות קרובות מאוד למציאות ימינו. אין אפשרות להגדיר את "ימינו" כתאריך לסיום בדיקה של שאלת חקר היסטורית, ואין גם אפשרות לעסוק בתופעות עתידיות, כמו, למשל, הסיכוי להתרחשות עתידית נוספת של אירוע שנבדק בעבר.

במקום E: עבודת חקר צריכה לבדוק התרחשות במקום אחד מצומצם בהיקפו, התואם לעבודת חקר. היינו אדם/עיר/ארץ לכל היותר. עבודה בה עורכים השוואה, יש לבדוק מקומות מוגדרים. אין להשוות יותר מ-3 מקומות. מומלץ להשוות בין 2 מקומות בלבד.

סיבות, או מאפיינים, או השלכות: זו הנקודה בה מתחברים כל הכללים לכלל שאלת חקר אחת: התהליך/הנושא הנבדק מוצג, ושאלת החקר מבהירה באילו שנים, ובאילו דגשים (מקום), ייבדקו אילו נושאים. מאחר שמדובר בשאלת חקר של תלמיד תיכון, יש להתייחס או לסיבות לתהליך, או למאפייניו, או להשלכותיו, ולא ניתן לכתוב על יותר מאשר אחד מהם. כל עיסוק ביותר מגורם אחד ייצור עומס על העבודה (הדוגמאות בהמשך ימחישו זאת).

דוגמאות לשאלות חקר לפי הנושאים המוצגים למעלה

הנושא: הצהרת כורש ושיבת ציון

שאלות: מה היה מקומה של הצהרת כורש, בשנת 538 לפני הספירה, במדיניות הכוללת של כורש מלך פרס?

מה היו הסיבות למיעוט השבים לארץ ישראל מבבל?

הנושא: מלחמות החשמונאים

השאלה: הגורמים להצלחתו הצבאית של יהודה המכבי, מתחילת מרד החשמונאים (167 לפני הספירה) ועד למותו קרב אלעשה בשנת 161 לפני הספירה) - האם ניתן להגדיר את שיטת לחימתו כמלחמת גרילה?

הנושא: הופעתם של מוחמד והאיסלם

שאלה: מהן הסיבות שאיפשרו למוחמד (570 לערך עד מותו ב-632), להפוך לנביא מקובל בין שבטי ערב, ולהקים מסגרת דתית חדשה?

שאלת השוואה: מהן הסיבות לכשלון מוחמד במכה מול הצלחתו במדינה?

הנושא: ויליאם הכובש והשתלטות הנורמנים על אנגליה

שאלות: קרב הייסטינגס (Hastings) ב-1066 - מדוע נזקק ויליאם הכובש לקרב אחד בלבד כדי להכריע את הרולד ה-2 מלך אנגליה?

שאלה בין תחומית: השטיח הגדול (Tapestry) בבאייה (Bayeux) האם הוא מציג נאמנה את הקרב בהייסטינגס?

שאלת השוואה בין זמנים שונים: מה היו הסיבות להצלחת הפלישה הנורמנית לאנגליה ב-1066, מול כשלון נפוליאון (1799-1815)?

הנושא: שחרור העבדים בארה"ב

השאלה: מה היו הסיבות של נשיא ארה"ב לינקולן לפרסום הצו לשחרור העבדים ב-1863?

הנושא: החיים בגיטו ורשה

שאלות: פעולות החינוך שיועדו לילדים (גילאי 6-12), בגיטו ורשה, 1939-1943 (מהקמת הגיטו ועד לסופו)?

מרדכי אנילביץ' כמנהיג מרד גיטו ורשה (ינואר-מאי 1943) - מה היה תפקידו באיגוד כלל המחותרות בגיטו לארגון אחד?

סיפורו האישי של בן משפחה של התלמיד, כמציג את המאורעות בגיטו בשנים Y-X?

שאלת השוואה: מהו הדומה והשונה בין הנהגת היהודים (יודנראט) בגיטו ורשה מול גיטו לודג?

הנושא: המחותרות בארץ ישראל

שאלות: מה היו הסיבות להקמת תנועת המרי העברי (אוקטובר 1945) ולפירוקה (יולי 1946)?

פיצוץ מלון המלך דוד (יולי 1946) - האם חייב את פירוק תנועת המרי העברי, או שהיה תירוץ בלבד להגנה להפסיק את השותפות עם האצ"ל והלח"י?

שאלות) דוגמא לשאלות העוסקות בסיבות, או מאפניים, או השלכות:

הנושא: מלחמת העצמאות

תכנית ד' - מה היו הסיבות והגורמים לגיבושה של תכנית ד'?

מה היו המאפיינים וקווי היסוד של תכנית ד'?

כיצד בוצעה תכנית ד' הלכה למעשה בחודשים אפריל-מאי 1948?

הנושא: מלחמת ויאטנם

שאלות: מה היו הסיבות לתחילת מעורבות ארה"ב בויאטנם בשלטון קנדי (1960-1963)?

מי היה בעל היתרון הצבאי במלחמת ויאטנם (1964-1973)?

מה היו תפקידו וחשיבותו של המסוק במלחמת ויאטנם (1964-1973)?

מה היו השלכות מלחמת ויאטנם על החברה האמריקאית - פסטיבל וודסטוק (1969) כמקרה מייצג?

הנושא: מלחמת לבנון

שאלות: מה היו הסיבות לתחילת מבצע שלום הגליל (יוני 1982)?

המדיניות הצרפתית בלבנון בשנות המנדט (1920-1945) - מה היו השלכותיה על המבנה העדתי של לבנון?

הערות נוספות לגבי ניסוח שאלת החקר

מוצגות כאן הנחיות ועצות אחדות (טיפים) המבוססות על הניסיון שהצטבר מטיפול בעבודות חקר בהיסטוריה, של תלמידים - בשנים האחרונות - ובחינת שאלות התקר שלהן.

מה נאמר בסיכום?

כדי להבטיח ששאלת החקר תהיה טובה, יש לשאול, למעשה, מה ייאמר בסיכומה של העבודה. בעבודת חקר טובה, התלמיד צריך להגיע אל הסיכום כשביכולתו להביע דעה על התהליך שבדק. למשל, להצביע על הסיבות החשובות, לדעתו, להסבר תהליך מסוים. לכן, כאשר מנסחים שאלת חקר, חשו לבדוק האם זו שאלה שניתן להשיב עליה לבסוף בתשובה שהבדיקה עשויה לגלות (ניתן כמובן להגיע למסקנה כי בעבודה הנוכחית התלמיד לא הגיע למסקנות מספקות כדי לתת מסקנה חד-משמעית). ניסוח שאלת מחקר כ: "החיים בגטו ורשה" אינו מאפשר תשובה ברורה בסיכום. ניסוח כפי שמופיע בדוגמאות שלעייל מאפשר זאת ביתר בהירות.

הימנע ממסקנות מראש בשאלת החקר

שאלת החקר אינה צריכה לכלול בתוכה מסקנות מראש, שייקבעו את התלמיד לסיכום בטרם כתיבה. לדוגמה, שאלת החקר "מנהיגותו המזהירה של דוד בן-גוריון בהחלטה על הקמת מדינת ישראל", כוללת בתוכה מסקנה על חשיבותו ומרכזיותו של בן-גוריון בהחלטה על הקמת מדינת ישראל. אין הכוונה לומר שאין זה נכון, אבל, רצוי ששאלת החקר לא תחייב מראש מסקנה, ותהיה מנוסחת באופן "פתוח" יותר, למשל: "תפקידו ומקומו של דוד בן-גוריון בהחלטה על הקמת מדינת ישראל, נובמבר 1947 - מאי 1948".

מגבלות המחקר של תלמיד בי"ס תיכון

יש לבחור שאלות חקר שניתן להגיע אליהן לתשובה במסגרת עבודת חקר של תלמיד. השאלה "מי רצח את קנדי בנובמבר 1963?" עונה לקריטריונים של שאלת חקר שהוצגו למעלה, אך האם יכול תלמיד תיכון ישראלי להגיע למסקנה בסוגיה זו? כך גם לגבי שאלות כגון "מי חטף את ילדי תימן?", או "האמת על מפגשים עם חייזרים". לכן, יש לבחור שאלות חקר שמאפשרות בדיקה מעמיקה באמצעים העומדים לרשות תלמיד תיכון בישראל.

הימנעות משאלות שאינן ניתנות לבדיקה

במקרים רבים בהם שאלות חקר נראות כשאלות היסטוריות, מאחר שהן עוסקות בתהליכים היסטוריים. למעשה אין הן מתחום ההיסטוריה. למשל, שאלות כגון "מהן הסיבות לרצון לשרוד באושוויץ?" אינן היסטוריות, אלא חברתיות/נפשיות, וספק אם הן ניתנות בכלל לבדיקה. כך גם השאלות בדבר "המנגנון הנפשי של הנשיא קנדי בעת המשבר בקובה ב-1962" - כיצד ניתן לבחון את נפשו של הנשיא האמריקאי? אין לכך כלים היסטוריים.

מקומן של שאלות עכשוויות ו/או עתידיות

על-אף שבעבודה בהיסטוריה, אין לחקור תופעות עכשוויות ו/או עתידיות, בעבודות חקר העוסקות בהיסטוריה ישראלית, יש נטייה טבעית לעסוק באקטואליה. כדי שלא להשאיר את התלמיד ללא יכולת לעסוק בנושא, ניתן, בסופו של הסיכום, לאחר שנכתבה מסקנת העבודה, לכתוב בקצרה דעה אישית על העניין העכשווי, אך "העכשוויות" אינה יכולה להיות מרכז העבודה. למשל, העבודה לא יכולה לחקור האם יש סיכוי להסדר בלבנון, אבל ניתן, בסוף הסיכום, לקבוע עמדה לגבי הסדר עכשווי, לאור המסקנות מן העבר שנבדקו בעבודה.

עבודת שורשים בעבודת גמר בהיסטוריה

לחלק מן התלמידים יש עניין בנושא מסוים, בגלל היבט משפחתי המקשר אותם לנושא. הדבר בולט במיוחד בנושאים הקשורים לשואה, העלייה לארץ וההתיישבות, ומלחמות ישראל. בעבודת חקר ההיסטוריה לא ניתן לספר את סיפור המשפחה כפשוטו, מאחר שזו תהיה עבודת שורשים. אבל, ניתן לספר את סיפור המשפחה בתוך הסיפור ההיסטורי הכולל. שאלת החקר תבדוק את מידת ההתאמה בין הסיפור האישי לסיפור הכללי. עבודת שורשים תוכל להיחשב כעבודה בהיסטוריה, כאשר בנוסף לסיפור המשפחתי, יש בה גם פרק היסטורי המתקשר לסיפור המשפחתי באמצעות הרחבה, השוואה, ניתוח וסינתזה היסטורית. פרק היסטורי זה יתקשר לאחת מן הדמויות, או לאחד מן הפרקים בסיפור המשפחתי, ויציג את התקופה, האירועים או התחנות המתוארות בהקשר ההיסטורי הרחב - הציבורי שלהן. בהעדרו של פרק כזה תשאר העבודה בגדר סיפור משפחתי ולא תוכל להיחשב כעבודת גמר בהיסטוריה.

דוגמאות:

משפחת שלוש והתפתחותה של יפו.

בית סבא - ממנצורה שבתים ועד אליכין שבישראל.

לדוגמא:

"יהודי הכפר טריבק בשנים 1940-1945 כמאפיינים את גורל יהודי הולנד בשואה"

"משפחת שכטר כמאפיינת את גורל יהודי אוסטריה בשואה"

"מסע עלייתה של סבתי מבגדד לרמת-גן, כמייצג את עליית יהודי עיראק לישראל ומידת קליטתם בה"

"סיפורו של אבי, לוחם במלחמת יום הכיפורים, כמייצג את גורל המעוזים בתעלת סואץ"

עבודה בינתחומית כעבודת גמר בהיסטוריה

שילובים בינתחומיים אפשריים הם של היסטוריה וספרות, היסטוריה ופילוסופיה, היסטוריה ואמנות, היסטוריה וקולנוע או תיאטרון ועוד. ניתן לכתוב עבודות גמר בינתחומיות, שבהן מהווה הניתוח ההיסטורי את מרכז העבודה, ותחום הדעת הנוסף מבאר אותנו מזווית מיוחדת, מרחיב את ההתייחסות אליו, מציג קישורים ייחודיים בין שני תחומי הדעת וכדומה. בעבודות כאלה חייבים להתקיים הכללים העקרוניים העושים את העבודה להיסטורית. כלומר, שאלת המחקר והביבליוגרפיה הינם הסטוריים, המנחה האקדמי הוא בעל הכשרה בהיסטוריה ודרכי העבודה הולמות תחום דעת זה. בחינה של מקור ספרותי ובדיקתו בדרך השוואתית להקשר ההיסטורי הרחב היא דוגמה לשילוב בין תחומי מתאים.

דוגמאות לנושאים בינתחומיים:

השאיפה לאיחוד איטליה וביטוייה בספר "המאורסים" מאת מאנצוני.

יחסה של החברה הישראלית לשואה ולמרד וביטוייה אצל נתן אלתרמן בשנות ה-50.

העבודות בארה"ב לפי הספר "חמדת" מאת טוני מוריסון.

עובדות היסטוריות מול ביטויין בספרות: "גיא אוני" ותולדות ראש פינה ויסוד המעלה.

העליות לארץ-ישראל במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 ויחסן ל"שלוש השבועות".

נושאים המקשרים בין היסטוריה וקולנוע והיסטוריה ואומנות:

תקופת מקארתי בארה"ב וביטוייה בסרטים אמריקאיים: "בצהרי היום", "האזרח קון", "אשם על פי החשד".

המאבק לשוויון זכויות לשחורים בארה"ב בשנות ה-50 בראי הסרט "מיסיסיפי בוערת".

המשבר החברתי בגרמניה בין שתי מלחמות העולם וביטוייו בעבודות של קבוצת "הגשר".

נחזור ונדגיש: כדי שהנושאים המוצעים כאן כדוגמה יוכלו להתקבל כנושאים היסטוריים עליהם להציג שאלת מחקר מתחום ההיסטוריה. גם דרכי העבודה ואופן בנייתה של העבודה צריכים להיות הולמים את תחום הדעת היסטוריה. לעתים יש צורך בשני מנחים, או במנחה אחד מתחום ההיסטוריה וביועץ לתחום הנוסף. יש להתייחס לעניין זה בהצעת העבודה.

שאלת המחקר

שאלת המחקר חייבת להיות שאלה משמעותית שניתן לחקור אותה, ולא שאלה, שהתשובה עליה מובנת מעצמה, או שהצגתה אינה מקדמת את חקירת הנושא המרכזי בעבודה. יש להימנע מהצגת מסקנות העבודה בהצעה. בשלב שבו נכתבת ההצעה אין התלמיד יכול לדעת מה תהיינה מסקנות העבודה, ובדאי לא יוכל להתחייב עליהן. יש להשאיר את הסקת המסקנות לסיום תהליך המחקר והכתיבה של עבודת הגמר.

דוגמאות:

דוגמה 1: נושא העבודה: תנועת השומר הצעיר בגטו ורשה

א. שאלה הולמת: מה היה ייחודה של תנועת "השומר הצעיר" בין תנועות הנוער בגטו ורשה?

ב. שאלה בלתי הולמת: האם היה מקום לתנועת נוער בגטו?

(זו שאלה חסרת משמעות מחקרית, שכן התשובה עליה היא טריוויאלית: ודאי שהיה מקום לתנועת נוער, הרי היא התקיימה.)

דוגמה 2: נושא העבודה: הרצל - חוזה מדינת היהודים שאלה הולמת: מה הייתה תרומתו הייחודית של הרצל לציונות?

שאלה בלתי הולמת: האם היו מניעי פעילותו הציונית של הרצל מניעים אישיים בלבד?

(הצגת השאלה אינה מקדמת את הנושא המוצע לעבודה; היא מציגה היבט שולי של הנושא במקום להתמקד בנושא המרכזי והעיקרי שנקבע.)

הנושא: ויליאם הכובש

השאלה: מה היו הגורמים העיקריים להצלחת הכיבוש הנורמני של אנגליה?

הנושא: שחרור העבדים בארה"ב

השאלה: כיצד התרחש תהליך שחרור העבדים בארה"ב מסיומה של מלחמת האזרחים? באילו קשיים נתקלו?

הנושא: תנועת המרי העברי

השאלה: מה היו מטרותיה העיקריות של תנועת המרי העברי? האם הוגשמו במציאות?

הנושא: רומקובסקי וגיטו לודז'

השאלה: באיזו מידה השפיעה דמותו של רומקובסקי על דפוסי החיים בגיטו לודז'?

הנושא: החינוך בטרזיינשטט

השאלה: כיצד התאפשר קיומה של מערכת החינוך המיוחדת בטרזיינשטט?

הנושא: נשים במחנה ברגן בלזן

השאלה: במה התאפיין גורלן המיוחד של נשים במחנה ברגן בלזן?

הנושא: החייל במלחמת וייטנאם

השאלה: מה היתה השפעת מלחמת וייטנאם על החיל האמריקאי וכיצד מתבטא הדבר בקולנוע?

הנושא: מדיניות החוץ של פינלנד

השאלה: האם ניהלה פינלנד מדיניות חוץ עצמאית במלחמת העולם השנייה?

הנושא: אנדרו ג'קסון - איש המערב

השאלה: מהי דמותו של "איש המערב" במיתוסים האמריקאים, וכיצד מייצג אותם הנשיא אנדרו ג'קסון?

הנושא: התפתחות החדית' (התורה שבעל-פה האיסלאמית)

השאלה: האם תהליכים היסטוריים הקשורים באיסלאם ובמדינה האיסלאמית השפיעו על התפתחות החדית'?

הנושא: כיבוש אדמת האינדיאנים בארגנטינה

השאלה: מהם התהליכים ההיסטוריים שהביאו לכיבוש אדמת האינדיאנים בארגנטינה במאה ה-19?

הנושא: תנועת "תורה ועבודה"

השאלה: מה היתה האידאולוגיה של תנועת "תורה ועבודה" וכיצד הוגשמה?

הנושא: יהודים ומוסלמים בתקופת "תור הזהב" בספרד

השאלה: כיצד השפיעו יחסי הגומלין בין יהודים ומוסלמים בתקופת תור הזהב בספרד על האמונות והדעות של יהודי ספרד ועל אורח חייהם?

הנושא: קרב קרני חיטין

השאלה: כיצד השפיע הקרב בקרני חיטין על מעמדם של הנוצרים בארץ ישראל?

מבנה העבודה

מוצג כאן מבנה רצוי של עבודה עיונית בהיסטוריה לפי הצורך וסגנונות שונים.

לפניכם דגם מקובל לכתבת עבודת גמר בהיסטוריה:

הקדמה - ההקדמה היא אישית. במסגרתה מסביר התלמיד מדוע בחר בנושא העבודה, מפרט את העניין שיש לו בנושא, מודה למי שסייעו לו בהכנת העבודה וכיו"ב.

מבוא - במבוא יציג התלמיד את השאלה המרכזית הנחקרת בעבודה ויסביר אותה בקצרה. אחר כך יציג את הדרך שבה התמודד עם השאלה שהוצגה, וזאת על-ידי תיאור פרקי העבודה והנושא המרכזי שבכל אחד מהם. בתיאור הפרקים חשוב להדגיש את הרצף הפנימי שלהם ואת האופן שבו מתפתח העיון במרכיבים ובהיבטים של הנושא בפרקים השונים. בסיום המבוא יוצגו בקצרה המסקנות הצפויות מן העבודה.

גוף העבודה - חלק זה כולל את רצף הפרקים המנתחים את נושא העבודה. כל פרק צריך לעמוד בפני עצמו. כלומר, בכל פרק יבחן נושא אחד מתוך אלה הנכללים בעבודה. רצוי לחלק את הפרקים לפרקי משנה לפי תוכנם. חלוקה זו מסייעת מאוד למיקוד הדיון ולביסוסו. על העובדה להתמקד בנושא שלה; יש להימנע ממבואות ארוכים ומפריסה רחבה של נושאי רקע, שכן אלה גורעים מטיב העבודה. המבואות ההיסטוריים צריכים להתייחס ישירות אל הנושא המרכזי של העבודה.

פרק הסיכום - בפרק זה יוצגו ויידונו מסקנות העבודה ותינתן תשובה על השאלה שהוצגה במבוא. בפרק זה ניתן להביא גם סיכום אישי ולא מחייב מבחינה היסטורית, כפי שנעשה בהקדמה לעבודה. אולם סיכום זה אינו יכול לבוא במקום הסיכום הענייני.

נספחים - נספחים יכולים להיות ריאיונות, מפות, צילומים, תמונות, קטעי מקור מצולמים, קטעי עיתונות וכו'. על הנספחים להיות ממוספרים. אין לכלול נספחים שלא קיימת התייחסות ישירה אליהם במהלך העבודה. במידת הצורך יש ללוות נספחים בהסבר.

ביבליוגרפיה - מטרת הביבליוגרפיה היא להציג את כל החומרים שעליהם מתבססת העבודה. לכן יש לכלול בה כל ספר, מאמר או מקור אחר ששימש את הכותב בהכנת עבודתו.

אין לכלול בביבליוגרפיה פריטים הקשורים לנושא העבודה, אך לא היתה כל הסתמכות עליהם או התייחסות אליהם בגוף העבודה: פריטים המופיעים בביבליוגרפיה יהיו רק כאלה שהתלמיד קרא אותם.

רישום הביבליוגרפיה ייעשה לפי אחת מהשיטות המקובלות בחיבור מדעי. מומלץ לחלק את הביבליוגרפיה לסוגים לפי העניין: ספרים ומאמרים, עיתונות, ראיונות וכו', הכל על-פי סוג החומרים ששימשו את הכותב בהכנת עבודתו. כמו כן, מומלץ מאוד להפריד בין ביבליוגרפיה בעברית לזו שבשפות אחרות.

הערה: כותב עבודה שהשתמש בחומר ביבליוגרפי המצוי רק בלועזית ואשר נעזר בתרגום שסייע לו, יציין עובדה זו בסמוך לרישום הפריט הביבליוגרפי המסוים.

מראי מקום והערות - מלבד רשימה של כל המקורות הביבליוגרפיים, שעליהם מסתמכת העבודה, יש לכלול בעבודה מראי מקום בכל פעם שהובא ציטוט ישיר ממקור כלשהו, בכל הפנייה לפריט ביבליוגרפי, ובכל הפנייה למקום אחר בעבודת הגמר עצמה.

קיימות שלוש שיטות מומלצות לעריכת הערות אלה:

הצגתן בתחתית העמוד.

הצגתן בסוף העבודה כשהן מסודרות לפי פרקי העבודה.

הצגתן בסוף כל פרק. לכל שיטה יתרונות וחסרונות. בשנים האחרונות מקובל להביא את ההערות בסיום העבודה, כשהן מחולקות לפי פרקים. ההערות חייבות להיות ממוספרות בסדר רץ התואם את סדר הופעתן בעבודה. לעתים מעוניין הכותב להעיר משהו שאינו מראה מקום קלאסי, כמו למשל ביאור של מושג לועזי המופיע בעבודתו. לצורך כך, ניתן להשתמש בכוכבית * ולרשום ההערה בתחתית העמוד ולא ברצף ההערות הממוספרות. יש והכותב מבקש להרחיב עניין העולה בכתבתו, אך אינו שייך ישירות לנושא המסוים של הפרק או הסעיף. גם הערה כזו יכולה להופיע בתחתית העמוד או בסיום הפרק באמצעות כוכבית. אם ההערה ארוכה מאוד, מן הראוי להעבירה כנספח לסוף הפרק.

דוגמה: התלמיד הכותב עוסק בתנועת נוער כלשהי בגטו ורשה, ובמהלך כתיבתו מנתח אירוע שדומה לו התרחש גם בגטו וילנה. אפשר לאזכר את האירוע באמצעות הערת כוכבית קצרה, ואפשר להביאו באריכות כנספח.

כתיבת העבודה

כללי - עבודת הגמר צריכה להיכתב באופן עצמאי על-ידי התלמיד, כשהוא מסתמך על חומר מסוגים שונים שקרא. התלמיד אינו נידרש לנתח חומר ראשוני, היינו מקורות למיניהם. עם זאת, הסתמכות גם על מקורות ראשוניים בכתבת העבודה רצויה ומומלצת, במידה שהדבר אפשרי. עבודת גמר במסגרת הלימודים בחטיבה העליונה של בית-הספר התיכון יכולה לזכות בציון גבוה גם ללא הסתמכות על מקורות ראשוניים. ציטוטים ישירים יש ללוות בציון מראה מקום מדויק. הכוונה היא לציטוט המובא במירכאות בדיוק כפי שהופיע במקור המצוטט. אין להרבות בציטוטים המחליפים כתיבה עצמאית של התלמיד.

אם התלמיד הכותב הסתמך על מקור כלשהו בהכנת פרק, אך לא הביא ציטוט ישיר דווקא, יש לציין בהערה עניין זה. ההערה יכולה להופיע כהערה ביבליוגרפית ברצף הכללי של ההערות, או במשפט פותח בראשית הפרק עצמו. אם נכתב הפרק כסינתזה שנעשתה על-ידי התלמיד בין דעותיהם של מספר חוקרים יופיעו שמות המחקרים ברשימה הביבליוגרפית שבסוף העבודה, כמפורט בהמשך. אין לצטט מקור מתוך ספר שגם בו הוא מופיע כציטוט.

למשל: אין לצטט מקור המופיע בספר לימוד ולהביא את ספר הלימוד כאילו הוא המקור. אם המקור נראה חשוב, יש למצוא אותו עצמו ואז ניתן כמובן לצטט ממנו. אם העיון במקור הוא לצורך התרשמות בלבד כי אז אין לצטט. בכל מקרה יש לזכור שציטוטים צריכים להרחיב, להעמיק ולבסס את הכתוב בעבודה ואינם מהווים קישוט בלבד.

נגישות לחומר (בעברית)

יש להיות מודעים לכך, כי לעתים בוחר תלמיד נושא המעניין אותו מאוד, אך אין יכולת להשיג חומר מתאים בעברית, בספריית בית הספר או הספרייה העירונית, וכו'. כמובן עדיף ששיקול זה

יהיה משני, וכי תלמיד יחקור את שבחר, בלי קשר למצאי החומר. אבל, רצוי לבחון מגבלה זו בעת ניסוח שאלת החקר, כדי למנוע קשיים בהמשך העבודה.

ארגון העבודה ואיסוף החומר

השלב הראשון בעבודה הוא קביעת שאלת החקר. מרגע ששלב זה הושלם, התלמיד ממוקד בתופעה אותה הוא חוקר, במיקומה, במקומה ובזמנה. מכאן, עליו לגשת לקריאת הספרות המתאימה.

אבל, כמובן, שלפני ניסוח שאלת החקר, התלמיד כבר קרא חומר, כדי לדעת מה ברצונו לבדוק. כדי למנוע, במיוחד מתלמיד המתבלט בין נושאים אחדים, קריאה מפורזת ומבולבלת במספר תחומים, בשלב הראשוני רצוי להפנות דווקא לספרים כלליים מאוד, כאנציקלופדיות וספרי לימוד. חומר זה יוכל לתת את הבסיס לקיום הדיון בין התלמיד לבין המורה.

מנקבעה שאלת החקר, יש לבחור ספר/מאמר אחד עד שלושה, אותם יקרא התלמיד בעיון. חומר זה ישמש עבורו את הבסיס לעבודת החקר: מהם יקח את הנתונים כדי לקיים את הדיון, כפי שדורשת שאלת החקר שניסח. כמובן שיוכל ורצוי שיקרא ספרים ומאמרים נוספים. אבל, משנקבעה מסגרת שאלת החקר, יש להיות מודע לכך, שלא כל הספרים והמאמרים עוסקים בה ישירות ובאופן מובהק. לכן יש להוציא מהם רק את הנדרש לשאלת החקר. בכל מקרה, תפקידם של המחקרים לתת לתלמיד כלים לחקור את הנושא שבחר לאור שאלת החקר, ולהציג את דעתו על המחקרים בעבודה. אין הכוונה שישכם את הכתוב בהם, ואין הכרח שיקח מכל מקור את כל מה שהוא מכיל. עליו לקחת מכל מקור את מה שחשוב לעניינו, ואותו בלבד.

בעת הכתיבה, התלמיד יפנה את הקורא למקורות שקרא, באמצעות מראי מקום. מעבר לכך, עליו גם בסופה של העבודה להציג רשימת ספרות (ביבליוגרפיה) מסודרת. את ההפניות יש לעשות בהתאם למקובל במחקר היסטורי (ראו סעיפים נפרדים).

מבנה הפרקים

עבודת חקר בהיסטוריה מכילה מבוא, את גוף העבודה, וסיכום.

המבוא:

תפקיד המבוא להציג את שאלת החקר, ואת השיטה שבה תיחקר שאלת החקר. במבוא יוצג לכן ההמבנה של ראשי הפרקים, בצירוף הבהרות מדוע בנויים הפרקים בסדר זה, ומתוך איזו שיטת עבודה. לכן, המבוא צריך להיות קצר (בעבודה של כ-10 עמודים, אינו צריך לעלות על עמוד!)

גוף העבודה:

בגוף העבודה יופיעו מספר פרקים, בהם תיבחן שאלת החקר לפי שלבים. ראשי פרקים צריכים להוביל את הקורא מנושא לנושא, כאשר בכל נושא ושלב מתחדד שאלת החקר והתלמיד מקרב את הקורא למרכזה. למשל, אם עוסקים בסיבות להצלחת מוחמד בערב, ניתן לעבוד בדרכים שונות.

דרך אפשרות א' - לבדוק:

בפרק הראשון - את המצב בערב ערב הופעת מוחמד, בפרק השני - את אופי פעילותו של מוחמד, ואז ניתן, בפרק שלישי - לבדוק כיצד תאם אופי פעילותו את המצב בערב באותה תקופה. ומכאן הדרך למסקנה ברורה בסיכום, לגבי התאמת פעילותו של מוחמד לתקופתו (זו תהיה דרך קלה).

דרך אפשרות ב' -

להקדיש שפרק אחד לסקירה של עיקר פעילותו של מוחמד. הפרקים האחרים יוקדשו לסיבות אפשריות להצלחתו: פרק למסר הדתי שלו, פרק להשפעת היהדות והנצרות, פרק למבנה החברתי (שחיפש אולי גורם מאחד), פרק - לקשר שיצר בין המסורת האלילית לבין האיסלם באמצעות הכעבה במכה, פרק על מנהיגותו הצבאית, וכו'. מכאן הדרך למסקנה ברורה בסיכום - מה היה גורם להצלחה ומה לא, תהיה קלה יותר.

חשוב להדגיש, כי מאחר שראשי הפרקים צריכים לבחון את שאלת החקר מכיוונים שונים, על הפרקים להציג תהליך, ולא כרונולוגיה. למשל, שאלת חקר על מדינת ישראל, בה הפרקים יהיו

"פרק א: מ-1948 עד 1956. פרק ב: מ-1956 עד 1967. וכו'" - פרקים אלה סוקרים באופן כרונולוגי. לעומת זאת, ראשי הפרקים "פרק א: מ-1948 עד 1956 - שנות ההתארגנות. פרק ב: מ-1956 עד 1967 - שנות ההתבססות. וכו'". פרקים אלה מאפיינים תהליכים.

החלוקה לפרקים לפי נושאים, היא שתאפשר באופן ברור להסיק מסקנה ברורה בסיכום.

הסיכום:

תפקיד הסיכום הוא לתת תשובה ברורה לשאלת החקר שהוצגה במבוא.

לכן, סיכום טוב חייב להציג באופן ברור מהי תשובתו של התלמיד לשאלת החקר שהציג. לכן, מבוא וסיכום טובים יכולים להיקרא ברצף, זה אחרי זה. כמו כן, סיכום טוב צריך להיות קצר. (בעבודה של כ-10 עמודים, אינו צריך לעלות על עמוד).

שימוש בראיונות:

כיצד לשלב ראיונות בעבודת חקר בהיסטוריה? כאשר שימוש בראיונות - למשל, בנושאים המשלבים עבודות שורשים, או מפגש עם אנשים המהווים עדות חיה לאירועים שונים - יש נטייה להביא את הראיונות שנעשו עימם בסוף העבודה, כנספת. כדאי להימנע מכך, מאחר שזהו סרבול המקשה על הקורא. בדרך זו, על הקורא לאחר שסיים לקרוא את העבודה כולה, הוא קורא גם את הראיון במלואו, ולהפיק ממנו למעשה מסקנות בעצמו. לכן, עדיף לשלב את הראיונות בגוף העבודה, ולהביא מובאות, או מסקנות ממנו, באמצעות מראי מקום. כך יעשה התלמיד את הראיון לכלי מחקר היסטורי, ויסיק ממנו מסקנות בעצמו. כמובן.

לעיתים תלמיד מעוניין, מסיבות שונות, שהראיון יופיע בעבודה גם במלואו. במקרה כזה, ניתן כמובן שיופיע בנספח, אבל בנוסף לשיבוץ עיקרי הראיון בעבודה באמצעות מראי מקום, ולא במקום זאת.

נספח א: איזכור כללי הציטוט בגוף העבודה

קטע מצוטט יופיע ב"מרכאות."

אם הקטע המצוטט ארוך מאוד - יותר מ-4 שורות - רצוי לשימו בפסקה מיוחדת, צרה יותר משאר הטקסט.

אם משמיטים מלה או חלקים מן הטקסט המצוטט יש לציין זאת בשלוש נקודות... -

אם מדגישים מילים שלא הודגשו במקור, יש לציין בהערה כי ההדגשה נעשתה על ידכם. (הדגשה - מ.כ., היינו משה כהן).

כדי לצרף מלים לציטוט יש להשתמש בסוגריים מרובעים. לדוגמא: במקור כתוב "הילד לשם", וניתן לכתוב "הילד [הלך] לשם."

נספח ב: רשימה ספרות (ביבליוגרפיה)

רשימה הספרות (ביבליוגרפיה) מופיעה בסוף העבודה, ובה רשומים כל הפריטים בה נעזר התלמיד בעבודתו.

הרשימה תחולק לקטגוריות, מן המקורות הראשוניים אל המקורות המשניים:

מקורות ראשוניים: חומרי ארכיון, ראיונות, קטעי עיתונות מן התקופה הנחקרת, ספרי זכרונות.

מקורות משניים: מאמרי מחקר, ספרי מחקר, ספרות יפה.

בכל קטגוריה יופיעו תחילה הפריטים בעברית, ואחריהם באנגלית.

הרשימה תיכתב בסדר אלפביתי, לפי שמות המשפחה של המחברים (או העורכים). אם למחבר אחד יש מספר פריטים ברשימה, סדר הופעתם ברשימה יהיה לפי שנות הפרסום, ממוקדם למאוחר.

הרישום ייעשה כך:

רישום ספר: שם המחבר (שם משפחה ושם פרטי), שם הספר - וכותרת המשנה אם יש (עם קו למטה, או מודגש, או בפונט נטוי), מקום הוצאה, שם הוצאה, שנת הוצאה.

לדוגמא: רבינוביץ, איתמר, השלום שחמק - יחסי ישראל-ערב 1949-1952, ירושלים, כתר, 1991, תשנ"א.

רישום מאמר בכתב עת: שם המחבר, שם המאמר במרכאות, שם כתב-העת (עם קו למטה או כו'), שנת הוצאה, מספר הכרך, מספר העיתון, עמודים.

לדוגמא: נווה, אייל, "רצח מנהיגים אמריקנים: טראומה, טרגדיה ומשמעות", זמנים, רבעון להיסטוריה, בית הספר להיסטוריה של אוניברסיטת תל-אביב, זמורה-ביתן, חורף 1996-1997, מס' 57, עמ' 23-35.

רישום מאמר מתוך ספר מאמרים: שם המחבר, שם המאמר במרכאות, שם העורך, שם הספר (עם קו למטה או כו'), מקום הוצאה, שם הוצאה, שנת הוצאה, עמודים.

לדוגמא: הראל, חיה, "דימוי המנהיגות וההנהגה בעיני הרצל ומימושו", בתוך: מלכין, עירד, וצחור, זאב, מנהיג והנהגה - קובץ מאמרים, ירושלים, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, החברה ההיסטורית הישראלית, 1992, תשנ"ב, עמ' 165-185.

רישום מאמר מתוך עיתון: שם המחבר, שם המאמר במרכאות, שם העיתון (עם קו למטה או כו'), תאריך הוצאה, עמודים.

לדוגמא: שפי, סמדר, "אמנות של פרחים קמלים ונרות נשמה", הארץ, 23/4/1996, עמ' ד 12.

רישום ערך מתוך אנציקלופדיה: שם הערך, שם האנציקלופדיה, כרך, עמודים.

לדוגמא: הערך "שואה", אנציקלופדיה עברית, ירושלים, תשל"ט, כרך לא, עמ' 476-528.

לעתים, אם כותב הערך הוא חוקר בעל שם שדבריו באנציקלופדיה הם מהותיים, יש לציין גם את שמו, בין שם הערך לשם האנציקלופדיה.

רישום אתר אינטרנט: טרם נקבעו לרישום אתרי אינטרנט נוהלים קבועים. לעת עתה, נכון יהיה לכותבם כפשוטם בכתובתם המלאה. אפשרויות לעדכון בנושא זה ניתן למצוא באתר האינטרנט www.lib.usm.edu

נספח ג: מראי מקום

בכתיבת עבודה יש לציין את כל הציטוטים, העובדות והרעיונות שנאספו מקריאה על ידי מראי מקום. את המספרים המכוונים למראי המקום יש לסמן בגוף העבודה במספר עילי, ובסוף הקטע אליו מתייחס מראה המקום.

רישום הפריטים במראי המקום ייעשה במראי המקום כמקובל ברשימת הספרות, בשלושה הבדלים:

השם הפרטי יבוא לפני שם המשפחה. לדוגמא: איתמר רבינוביץ, השלום שחמק - יחסי ישראל-ערב 1949-1952, ירושלים, כתר, 1991, תשנ"א, עמ' 100.

במראה מקום, אין להסתפק בפרטי המקור, אלא יש לציין גם מספרי עמודים.

כאשר פריט מופיע בפעם השנייה במראי מקום, אין צורך לרשום את כל פרטיו, אלא רק שם בעברית ("שם" למאמר), או ibid או "ibid" למאמר (באנגלית).

למשל: בפעם השנייה יופיע רבינוביץ, כ: רבינוביץ, שם, עמ'. ואם מדובר בהופעה רצופה, ניתן גם רק שם, עמ'.

במידה ויש למחבר יותר מספר אחד, תופיע במקום שם המלה הראשונה מכותרת הספר. לדוגמא: רבינוביץ, השלום, עמ'.

בחירת הנושא

נושא לעבודת גמר בהיסטוריה יעסוק בתופעה, בתהליך או אישיות היסטוריים מוגדרים ומובחנים. על הנושא הנבחר להיות תחום היטב הן מבחינת התקופה בה הוא עוסק והן מבחינת המורכבות של הבעיה הנחקרת. (ראו גם הדרכה מפורטת בהכנת עבודה)

לדוגמה: חקירה-סקירה של 300 שנות היסטוריה אמריקאית היא הרחבה מיותרת ואין כל צורך לכלול אותה באופן כלשהו במסגרת עבודת-הגמר. על התלמיד הכותב לצמצם את הנושא הנבחר ולמקדו באופן שגם התקופה וגם הבעיה הנחקרת יהיו מובחנים היטב. לנושא שנבחר צריך להיות בסיס מחקרי נאות: אין לבחור בנושא שלא נמצא מחקר אקדמי משמעותי, שאליו הוא מתייחס. מאחר שהכותב הוא תלמיד בית-הספר התיכון אין לצפות ממנו, שיערוך מחקר היסטורי עצמאי לחלוטין. לכן, חיונית ההסתמכות על מחקרים שכבר נערכו. חשוב הדבר במיוחד, אם הנושא המוצע עוסק במאורעות, אישים או תופעות אקטואליים. קיומו או אי-קיומו של מחקר אקדמי רלוונטי לנושא המוצע יכול לסייע בהחלטה על התאמת הנושא לעבודת גמר בהיסטוריה. נושא לעבודת גמר בהיסטוריה יכול לשלב גם תחום דעת נוסף, כמו ספרות, אומנות, קולנוע, גיאוגרפיה וכיו"ב (ראה עבודות בינתחומיות).

דוגמאות לנושאים

ויליאם הכובש והשתלטות הנורמנים על אנגליה.

שחרור העבדים בארה"ב ממלחמת האזרחים ועד 1914 - אידיאולוגיה ומציאות.

תנועת המרי העברי - אידיאולוגיה, מטרות, פעולות.

הנהגתו של מרדכי חיים רומקובסקי בגיטו לודז'.

החינוך במחנה טרזיינשטט.

נשים במחנה ברגן בלזן.

החיל במלחמת וייטנאם בראי הקולנוע.

מדיניות החוץ של פינלנד בתקופת מלחמת העולם השנייה.

אנדרו ג'קסון כמייצג "איש המערב" בארה"ב.

התפתחותו ההיסטורית של החדית' (התורה שבעל-פה האיסלאמית) מ-632 לספירה ועד המאה התשיעית לספירה.

כיבוש אדמתם של האינדיאנים בארגנטינה במאה ה-19.

תנועת "תורה ועבודה" - אידיאולוגיה ומעשה.

יחסי יהודים ומוסלמים בתקופת "תור הזהב" בספרד.

קרב קרני חיטין וסופה של הממלכה הצלבנית.

הנושא צריך להיות מוגדר היטב ואינו יכול להישאר ברמה כללית ולא מדוייקת. ניתן להשתמש בכותרת מישנה המסבירה את הכותרת הראשית, תוחמת בזמן ומציעה את הדגש העיקרי של העבודה.

לדוגמה: נשים במחנה ברגן בלזן כותרת משנה: גורלן הייחודי של נשים אסירות במחנה